
MILIJAS STANIĆ

Dr MILIVOJ PAVLOVIĆ: PROBLEMI I PRINCIPI STILISTIKE

BEOGRAD, NAUČNO DELO 1969.

Najnovija knjiga prof. Milivoja Pavlovića obimno je delo o problemima i principima stilistike. Značaj ove knjige nije samo u tome što se ona bavi pitanjima stila i stilistike, već i u tome što je u njoj dodirnuo i mnogo drugih pitanja koja su u većoj ili manjoj meri povezana sa pitanjima stilistike; valja ovde odmah dodati da su stil i stilistika shvaćeni u ovoj knjizi u njihovom vrlo širokom smislu, daleko širem nego što je to slučaj sa shvatanjima ovih pojmova u većini domaćih i stranih teorija književnosti: gotovo bi se moglo reći da prof. Pavlović tretira stil kao umetnički izraz uopšte, u svakom umetničkom aktu i stvaralaštvu, a ne samo kao izraz u književnom delu; kad se tako izade na horizonte ove teme, onda se gotovo beskonačno umnožavaju i pitanja o kojima valja raspravljati; odjednom u obim interesovanja ulazi celokupno ljudsko umetničko stvaralaštvo na celoj liniji vremenskog prostiranja i u svim punktovima narodnosnih i nacionalnih stvaranja širom naše planete. Poseban je značaj ove knjige u njenoj pedagoškoj strani; mislim da se ne varam ako kažem da će od nje imati koristi ne samo nauka već i svi oni koji ovu materiju prenose na druge — nastavnici i profesori svih škola u kojima se predaje jezik, književnost i umetnost uopšte; nastavnici će ne samo sami naučiti dosta iz ove knjige već će i svoje učenike i studente naučiti mnogim lepim stvarima.

Da pomenem neka od pitanja o kojima piše prof. Pavlović u ovoj svojoj knjizi: stil, predmet stilistike, opšti principi stilističke realizacije (adekvatnost, jasnost i preciznost, dinamičnost, emocionalnost, jedinstvo, evolutivnost, diferenciranost), individualnost i objektivnost stila, pisac i stil njegovog doba, poetske vrednosti stila, pesnički jezik i njegov značaj, realne i figurativne potencije jezika, estetska vrednost jezika, jedinstvo predmeta i izraza u stvaralačkom aktu, problem transpozicije, uloga objektivnog i psihofiziološkog faktora u stvaralačkom aktu, umetnička izražajna sredstva, značaj pisaca za književni jezik, stilistički značaj rečeničnih devijacija, razvijanje i negovanje stila, tipovi pisanih sastava, proces nastanka umetničkog dela, pravilnost i normativnost jezika, dijalekatske vrednosti jezika, afiniteti diferencijalnih umetnosti i mnoga druga. Prof. Pavlović se posebno osvrće na stvaralački akt u Njegoševom *Gorskom vijencu*, Mažuranićevoj *Smrti Smail-age Čengića*, na evolutivnost i diferenciranost stila Vuka Karadžića, na poliritmičnost u makedonskim narodnim pesmama, na stilističke konvulzije rečenice u pripovetkama Momčila Nastasijevića i na rečenicu pripovedača Hasana Kikića dinamiziranu sociološkim stavom. Uz put se prof. Pavlović zadržao na idejama i stilu i mnogih drugih domaćih i stranih pisaca i umetnika. Katkad je potrebno široko obrazovanje i erudicija da bi se čitalac mogao snaći u nekim oblastima umetničkog stvaranja u koje vas on, prof. Pavlović, uvodi i da bi se mogli shvatiti svi stvaralački procesi.

Jedno od prvih pitanja koje se postavlja kao pitanje za diskusiju jeste: odrednica stilistike, njen odnos prema nauci o jeziku i nauci o književnosti i umetnosti uopšte. Kao što je poznato, i u domaćoj i u stranoj nauci stilistika se pripaja ili nauci o književnosti ili nauci o jeziku. Naš poznati lingvista Toma Marević, na primer, proučio je stilistiku uz jezičku materiju; njegovo se jedno od glavnih dela zove: gramatika i stilistika. Prof. Pavlović je i ranije nalazio, a i sad nalazi, da je nepravilan takav stav. On misli da su jezik i književno delo neodvojivi i da stilistika pripada isto toliko lingvistici koliko i teoriji književnosti, upravo da je ona spona. most između ove dve discipline. Mislim da je ovo gledište prof. Pavlovića sasvim ispravno i da odvajanje stilistike bilo od jedne bilo od druge od dve pomenute nauke predstavlja rasecanje jednog živog organizma, čerećenje nauke, nasilje nad njom. Ovde postoji prirodna, neodvojiva i neraskidiva veza onoga što se saopštava sa onim čime se saopštava. S druge strane, vid poetske estetike jeste istovremeno i vid jezičke izražajne moći. Ako je, recimo, reč *vitorog* označena u teoriji književnosti kao uspeo, krasan epitet, zašto bi time prestao interes lingvi-

stike da nešto kaže o formaciji i ekspresivnosti te reči? Ne, naprotiv! To su, očigledno, dve strane jedne te iste medalje.

Mislim da je prof. Pavlović u dobroj meri pobio ovom knjigom naučnike ekstremiste u ovoj oblasti nauke, tj. one koji su u ovome ili isključivi jezičari ili isključivo literati.

Drugo izvanredno važno pitanje jeste pitanje stila. Ovo pitanje je staro koliko je stara ljudska civilizacija. O stilu se pisalo oduvek i na vrlo različite načine. Stil spada u ona pitanja ljudskog umetničkog stvaranja o kojima je najviše raspravljano. I kakve mu sve karakteristike nisu pridavane: stil je zahuktan, emocionalan, suv, obojen, plahovit...; svako vreme ima svoj stil, stil je boja vremena; svaki narod ima specifičnosti u svom izražavanju. U buržoaskom svetu, u kome je individualnost jedna od osnovnih boja, doguralo se čak do Bifonove kritice: *Stil je sam čovek* (Le style est l'homme même). Koliku istinu izražava ta maksima — ja o tome neću govoriti, jer je to svima poznato. Potvrdu za to navodi i sam Pavlović u divnim pesmama *Veče Đ. Jakšića*, *Veče V. Ilića*, *Zalazak sunca J. Dučića* (Kao zlatne toke krvlju pokapane...; Rumene pruge već šaraju daleki zapad...; Još bakreno nebo raspaljeno sija | I crveni reka od večernjeg žara...), a moglo bi se navesti još bezbroj, ne samo iz domaće književnosti već, i daleko više, iz svetske književnosti. Književno, a i svako drugo umetničko delo je akt individualnog stvaranja. Svaki umetnik ostavlja na svome delu tragove svog sopstvenog intelektualno-emocijalnog bića. Međutim, kad se ima na umu ukupnost stila, odnosno umetničkog dela, navedena je definicija jednostrana, a to znači: u krajnjoj liniji i netačna. Svako je delo odraz svog vremena, stvaralačkog materijalnog čina dotične epohe. Prema tome, i stil je znatno uslovljen tim opštim objektivnim, društvenim činiocima. Ja se slažem sa prof. Pavlovićem kad on, u vezi sa stilom, individualnom činu dodaje i društveni. »Različiti, veli on, intelektualnog i emocionalnog stila data je osnova u aktivnosti cerebralnog nervnog sistema s jedne strane i autonomnog vegetativnog sistema s druge strane. Zatim je u punoj meri istaknut značaj sredine za usmeravanje izražaja, kao stimulativnog faktora pri umetničkom oblikovanju uopšte. Time je data mogućnost da se uravnomeri odnos individualnih činilaca prema značaju sredine koja deluje na umetnika, i da se koriguje interpretiranje postulata »Stil je sam čovek« (5). On tu misao potvrđuje i na drugom mestu: »Kako u govoru, tako i u pisanju, u književnom jeziku uopšte, nema jednakosti u smislu uniformisanja izraza — sve je individualno i u isto vreme izazvano ili usmereno spoljašnjim uslovima, situacijama... Prema to-

me, ne može biti tačna ni pomenuta maksima »Le style est l'homme même« (23). I na drugim mestima M. Pavlović sinhronizira individualno i objektivno u vezi sa stilom. Tako na str. 240. veli: »Stil je izraz uglavnom subjektivnih osobnosti pisaca pod objektivno datim uslovima.«

Pa ipak — kraj beskonačnog mnoštva načina izražavanja ljudskih individua tokom vremena, kraj bezbrojnih stilova u ljudskoj istoriji — ne treba smetati s uma da se sve to mnoštvo izraza, na bazi organske povezanosti subjektivnog i objektivnog, svodi, u krajnjoj liniji, na jednu jedinu jedinicu — na čovekov jezik.

U vezi sa stilom M. Pavlović govori, razume se, i o književnim pravcima — romantizmu i realizmu kao glavnim pravcima, a onda i o sentimentalizmu, simbolizmu, impresionizmu, ekspresionizmu, naturalizmu, socijalističkom realizmu, verzizmu i dr. kao derivatnim ili posebnim pojavama umetničkog stvaranja u odnosu na romantizam i realizam. Dobra je strana ovog pitanja i u tome što se književni pravci ne posmatraju kao nešto potpuno odvojeno jedno od drugoga, već kao pojave koje prerastaju jedna u drugu na osnovu izmene materijalne osnove iz koje niču.

Sa puno ukusa i topline izrađena je glava o stilističkim bivalencijama sa prikladnom analizom raznovrsnosti stila J. St. Popovića, J. J. Zmaja, St. M. Ljubiše, S. Sremca i dr.

Što se tiče pravca i principa l'art pour l'art, ja bih više voleo da je prof. Pavlović dao širi i, uopšte, svestran krug mišljenja naučnika i teoretičara o toj pojavi nego što je to učinio u ovoj svojoj knjizi (str. 249—253, 264—266, i dr.).

Pesničku transpoziciju prof. Pavlović shvata opet u organskom jedinstvu poezije i jezika: kao pesničku sliku koja dejstvuje snažnije od običnih, netranspozicionih značenja reči, i kao transpozicionu mogućnost plodenja osnovnih semantičnih jedinica iste reči. Tako, kad se kaže *Zvuci miluju*, imamo dva aspekta: 1. (pesnički, književni) lepa, prijatna pojava i 2. (jezički) reč *milovati* upotrebljena je za nešto (zvuke) za što se obično ne upotrebljava, dakle u službi jedne nove semantičke dimenzije te reči. U vezi sa tim prof. Pavlović izlaže osnovne principe psihofiziologije (i psihopatologije) govora. U stvari, sve je to položeno na temelje teorije odraza, tj. pretapanja spoljnog, objektivnog sveta u subjektivni, čovekov duhovni svet, u svet ljudske svesti, pri čemu se, kao posledica, kao produkt toga pretapanja i celokupne situacije sredine u kojoj se čovek nalazi, pojavljuje uzburkani svet ljudskih emocija. Pri ovome prof. Pavlović ističe ne samo prijeme od strane pojedinih naših čula već i ukupni utisak na bazi dopunjujućeg koordini-

ranog rada svih akceptora našeg organizma. »Sav naš unutrašnji život, veli M. Pavlović, aktivnost svih psihofizičkih procesa čini pravo jedinstvo, harmoničan odnos, dopunjavanje« (40). Da bi pokazao kako se čula dopunjuju u svom »saznajnom« radu, tj. kako se »saznanje« jednog čula prenosi i na druga čula, kako se stvara tlo i za »saznanje« drugih čula, prof. Pavlović navodi primer Vagnerove muzike, koja je (tj. muzika), kao što se zna, vezana za čulo sluha, za uvo: »Slušajući jedno od najboljih dela Vagnerove muzike, čovek oseća da nizovi akordâ obuzimaju celo njegovo biće, i sa akustičke zone prelaze i na vizuelnu: čuje pustošni šum oluje, besorkana i, zatvorenih očiju, vidi morsku pučinu, teške oblake smrtonosnog bleska, stravu s kojom se probija usamljena karavela, dok se oko nje kovitlaju demoni i besovi u svoj svojoj strahobnoj jezivosti« (40).

U vezi sa tim valja reći da su u ovoj knjizi vrlo dobro prikazani odnosi između pesničkih figura, slikovitog pesničkog kazivanja, s jedne. i jezika, s druge strane. Figurativnost je ne samo veliko pesničko blago već i ogromna potencijalna jezička snaga. Svako od nas zna šta znači reč *reka*. Ali se može reći i: *reka znoja*, *reka ljudi*, *reka naroda*; ili *plima osećanja*; ili *cvet naroda*; i sl. Tako se, recimo, reč *glava* u srpskohrvatskom jeziku, uglavnom figurativnim putem, rasplodila dosad u više od četrdeset značenja (v. Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. 3, str. 272—283). Ja ovde ne mogu ulaziti u pitanje da li figurativna moć jezika predstavlja slabost ili snagu čovekovu, tj. da li je to što čovek razne predmete i pojave (npr. glava — deo tela, zaobljeno brdo, starešina porodice, izvor nekog vodenog toka, zaobljeni gornji deo raznih predmeta itd.) naziva istom rečju — čovekova jezička nemoć da za svaki od tih predmeta i pojava stvori novu reč, ili je to što osnovno značenje neke reči prenosi na druge predmete i pojave — njegova, čovekova, snaga, moć da u istoj reči izdiferencira katkad vrlo veliki broj značenja. Kontekst je uglavnom ona sila koja ne dopušta da dođe do zbrke raznih značenja iste reči. Ali ono što mogu reći jeste činjenica da su se u ljudskom govoru uopšte, dakle u svim jezicima sveta, razvila mnoga značenja na bazi figurativnosti bez obzira na to koji su i kakvi uslovi omogućili taj proces rasta, bogaćenja semantične vrednosti čovekove reči.

Sve što je obično — nekako je, moglo bi se reći, »neutralno«, »indiferentno«, ne zapaža se. Vojnici u stroju su tako reći »bezoblična masa«; vojnik se kao osoba, individua zapazi tek kad izađe iz stroja, reda. Ljudi svakodnevno nose na nogama po par crnih ili po par žutih cipela,

i to, obično, niko ne zapaža. Međutim, kad bi neko obuo na jednu nogu crnu a na drugu žutu cipelu, to bi brzo svako zapazio, prosto zato što odudara od onoga što je obično. Tako je i sa značenjem reči i sa pesničkim figurama. Značenje figura uopšte je snažnije od redovnog, običnog značenja reči. Ako vam neko kaže: *mrak je bio gust, vrlo gust, prst se pred okom nije video, ništa se nije videlo, nisam znao kud da koračim* itd., sve to — iako katkad vrlo izražajno i značenjski jako — neće biti tako snažno, niti će vam tako moćno »doturiti« saznanje kao kad pesnik kaže: *mrak kao testo*. Ova pesnička figura odjednom podigne značenje i efektno obavi svoj posao. A s druge strane, niko pametan neće ovde poricati »lingvistiku«, tj. ulogu reči *testo* u tom pesničkom izrazu. Na ovoj strani pesničke figurativnosti jezika prof. Pavlović se opravdano dosta zadržava i podrobno je analizira. U sve to on, razume se, uklapa estetsku vrednost jezika kao kategoriju koja je immanentna ljudskom govoru, u vezi, naravno, sa pojavama u svetu koji čoveka okružuje.

Međutim, ne bih se mogao složiti sa prof. Pavlovićem da »figure i tropi... prekrivaju pesničku emociju... nekim tajanstvenim velom«. Pre bih rekao obrnuto, tj. da nam pesnici otkrivaju nepoznate svetove i da se, u vezi sa tim, umetnost i nauka u svom razvitku ne kreću divergentnim, već konvergentnim linijama.

Prof. Pavlović je ranije (v. XX vek, knj. I, 1938, str. 22) odlučno tvrdio da je jezik istovremeno i individualna i društvena pojava. To gledište zastupa i u ovoj knjizi, samo u dosta blagoj formi. Mislim da je to dobro s tim što valja reći da je, po mom mišljenju, individualna funkcija jezika sekundarna i da se, u toku vremena, razvila iz društvene.

Spada li jezik u bazu ili nadgradnju?¹⁾ Marks i Engels u *Nemačkoj ideologiji* nisu, među rečima kojima su nabrojili šta spada u nadgradnju (politika, nauka, religija, umetnost itd.), pomenuli i jezik, već su stavili USW. (und so weiter — i tako dalje). Pretpostavlja se, iako ne uvek, da jezik spada u ono usw., tj. u nadgradnju. Prof. Pavlović veli da jezik uopšte nije nadgradnja (superstruktura), još preciznije: da pesnički jezik kao sastavni deo umetničkih tvorevina spada u superstrukturu (nadgradnju), a da obični, svakodnevni, »poslovni« jezik ne spada u nadgradnju. Mislim da se ne može prihvatiti ovo

¹⁾ Prof. Pavlović, veliki poznavalac jezika i čovek koji jezik dobro oseća, veli da reč nadgradnja (prevod nemačkog *Aufbau* ili *Oberbau*) nije u duhu našeg jezika i da je bolja reč *superstruktura*. Iako ona odudara od jezičkog osećanja, ipak se, mislim, može zadržati kraj srodnih izvedenica: *dogradnja*, *izgradnja*, *ugradnja* i sl. i pošto se sasvim odomaćila kao određeni termin u marksističkoj literaturi i u radničkim masama.

podvajanje jezika. Tačno je samo to da je pesnički jezik obično razvijeniji, usavršeniji od svakodnevnog. Sem toga, u marksizmu-lenjinizmu se baza i nadgradnja nikad ne uzimaju kao posebni svetovi, već kao pojave dijalektički povezane, kao delovi jednog jedinstvenog sveta, pri čemu, razume se, prioritet pripada bazi.

U nauci je dosta raspravljano o tome da li je jezik adekvatan odraz onoga što se njime kazuje. O ovome raspravlja i prof. Pavlović i pravilno zaključuje da se između jezika i društvene stvarnosti kojim se ona kazuje ne može staviti znak jednakosti, ali da je, s druge strane, jezik veran pratilac života i verno izražava svet oko nas i u nama.

Posebnu pažnju privlače odeljci o Njegošu, Mažuraniću i makedonskoj narodnoj poeziji, pisani vrlo sigurno i znalački, sa toplinom, gotovo raspevano. U vezi sa Vukom, čiji je stil, po Beliću, narodni (što M. Pavlović usvaja ukazujući na evolutivnost i diferenciranost tog stila) i u čijem se jeziku oseća dah govora one epohe, — autor se osvrće na tokove jezičkog i stilskog razvitka u Srba i Hrvata u postvukovsko vreme, tj. od Vuka do danas (181—194). Tu ima čitavo jedno malo bogatstvo lepih opaski o jezičko-stilskim pojavama našim u vezi sa pojedinim piscima od, recimo, Zmaja onamo do A. Isakovića ovamo. U tom izlaganju posebno mesto zauzimaju osvrti na divergentne i konvergentne faktore u razvitku jezika Srba i Hrvata.

U poslednje se vreme dosta piše o rečenicama koje na bilo koji način odstupaju od »normativnog« liku rečenice. Čudno je i gotovo nerazmrsivo tkanje ljudske misli, pa se i rečenice pojavljuju u vrlo raznolikim formama. M. Pavlović, vidi se, voli ovu materiju i vrlo ju je uspešno obradio.

U nas se, ima neko vreme, živo, katkad vrlo žučno, raspravlja o pripadnosti pojedinih pisaca. Branko Ćopić je tu nedavno, u vezi sa Njegošem, govorio o prelasku ovakvih pisaca preko nacionalnih granica i o njihovoj pripadnosti ne samo rodnom narodu već i drugima. A sad, u vezi sa tim, pogledajte i ovu završnu misao Pavlovićeve: »Opšti je zakon umetnosti da najveća umetnička dostignuća ne poznaju granice epoha, da su izvan stadijalnosti i iznad geografskih granica, kao na primer Fidijina Atena Partenos« (267).

Lepa je osobina ove knjige to što se autor služio obilnom literaturom povezanom sa temama o kojima govori.

Knjiga je snabdevena rezimeom na francuskom jeziku, reprodukcijama vajarskih i slikarskih dela, kao i bogatom bibliografijom.